

Rein Ruutsoo: „Balti rahvad olid teinud Martin Lutheri kombel valiku: siin me seisame ja teisiti ei saa.”

Balti tee, 23. august 1989

Rein Ruutsoo

Poliitikateooria professor

Maailma avalikkuse teadvustamine Ribbentropi-Molotovi sobingu tulemustest ja Moskvat selle salaprotokollide olemasolu tunnustama sundimine oli taasiseseisvuvate Balti rahvaste olulisemaid trumpe.

Balti keti teokssaamise eeldus oli kõigi Balti rahvaste kaasamine. Kui kusagil keegi väsis, leidis alati neid, kes ei tahtnud ega lubanud alla anda. Ürituse peamine mootor Eestis ning ka kogu Baltikumis oli idee algataja Edgar Savisaar, kes mitte ainult uskus oma ideesse, vaid mõistis suurlavastuse poliitilist kaalu, mille liivajooksmine oluks korvamatu kaotus.

„Kõik mäletavad 1989. aasta 23. augustit sooja, sumeda suvelõpu päevana. See on kummaline, kuidas mõne

sündmuse sisemine energia võib sedavõrd paljude inimeste mälu mõjutada. Tegelikult oli 23. august üsna jahe, tuuline ja märg. Päeval rullusid üle Eestimaa sünkjad sügise lähenemist ennustavad pilvemassiivid ja päikesepaiste vaheldus vihmahoogudega. Soojaks läks alles õhtul kella üheksa paiku, kui tuul äkki rauges ja lahkuv päike maalits taevaserva lillakas-oranžiks. Selle intensiivsetes toonides oli ärev hoiatus, mida tol hetkel paar tundi pärast Balti ketti oli võimatu veel teada – veel olime

kõik selle kordumatu fluidumi mõju all, mille puudutuse osaliseks võid saada vaid siis, kui seisad inimketis, mis ulatub sadadesse kilomeetritesse, ja tunned endasse voogavat energiat, mille allikaks on sajad tuhanded inimesed.” Nii on 23. augusti 1989 emotsioonid kokku võtnud ajakirjanik Tõnis Tõnisson (2008). Selles kirjelduses tunnevad endagi tunded ära sajad tuhanded sel õhtul metsade vahel või linnades üksteisel käest hoidnud eestlased. Samas nad teadsid, et olid astunud vabaduse

teele, ületanud Rubiconi, mille järel „miski ei olnud enam endine”.

Võitlus MRP, meie trumpkaardi ümber

Gorbatšovi amnestiaga vabanenud poliitvangide 1987. aasta sügisel tehtud MRP avalikustamise „avalööök” jätkas nn dissidentlikku poliitilist strateegiat, mis rajanes Lääne tavale kasutada teisitimõtlejaid NSV Liidu survevastamisel. Hääl „kurjuse impeeriumist” sai kohe meedia-kajastuse, eelkõige raadiohääldes. Tagantjärele on Lääne tegelikkus toetust ja moraalsust kaugelt üle hinnatud. Poliitika maksavad eelkõige huvid ja kauplemisjõud. Poliitiline kauplemisjõud seisneb selles, kui kalliks läheb selle jõu mahasurumine (samuti jõuga) või kas on alternatiive.

1988. aasta kevadeks polnud dissidente enam vaja. Gorbatšovile panustav Lääs jättis nad n-ö külma kätte. Külma sõja lõpetamise, Saksamaa ühendamise jt väljavaadete avanedes osutusid Balti iseseisvuslased ja Moskva kritiseerijad tülivateks „paadikõigutajateks” või koguni perestroika ohustajateks. „Raadiohääled”, nagu seda on meenutanud ka Toomas Hendrik Ilves, said Washingtonist korralduse ignoreerida dissidente ning keskenduda Gorbatšovi ja perestroika toetamisele (Ilves 1999). 1988. aasta Hirvepargi meelevaieldus oli juba selge poliitiline tühikäik. Eestlastele oli kõik ammu naganii selge – probleem oli, kuidas oma kaarti rahvusvahelise kaaluga trumbiks muuta.

Kuid ka perestroikat ära kasutada püüdnud iseseisvust taotlenud algatused olid rahvusvaheliselt selges vastu- tuules. „Kui ENSV Ülemõukogu võttis aasta eest vastu otsuse suveräänsuse kohta, siis suhtus Ameerika ajakirjandus sellesse küllaltki vaenulikult. See tagasihoidlik samm kuulutati kohe setsessiooniks, mida pai Gorbatšov ei saavat lubada. Kui Moskva tollal kuulutanuks välja sõjaseaduse, siis suhtunuks USA ajakirjandus sellesse küllaltki „arusaavalt”” (Taagepera 1990).

Selles kontekstis ähvardasid perestroika pakutud piskugi võimaluse kaot- siminekuga kõik poliitilised algatused, mis lähtusid rahvusvahelise õiguse kõi- gutamatusest, apelleerisid USA mitte-

tunnustamispoliitikale jne. „Liberaliseeri- mine ilma demokratiseerimiseta” oli saavutanud kriitilise piiri, nõudmised „kord” taastada üha tugevnesid.

Moskvas kuldvõtmeid tagumas

Seda, et meie vabaduse võtmed asuvad mitte Läänes, vaid Moskvas, olid IME- programmi, suveräänsusnõuet jne ve- danud Baltimaade rahvarinded alati teadnud. Et Moskva oma 1940. aasta poliitika õigusvastaseks kuulutab, oli naiivne lootus. Samas oli suurim eksitus kujutus Moskvast ja Venemaast kui monoliitset vaenulikust tervikust. Eda- sised sammud pakki tõelise avalikus- tamise teel tähendasid selle koletu roi- ma muutmist avaliku poliitilise arutluse objektiks ning moraalsete otsuste kaalu- keeleks. Selleks aga on vaja parkidest hoopis avaramaid (rahvusvahelisi) foo- rumeid, kelle häält maailmas hoolega kuulataks ja tõsiselt võetaks. Esimene sellesuunaline edu oli 1988. aasta sügi- sel Rahvarinde korraldatud Ribbentropi- Molotovi pakki lahkav konverents, mille osalesid ka Venemaa antistalinistlikud teadlased. Et ametlik Moskva vastas sellele välisministeeriumi tasandil pres- sikonverentsiga, oli juba võit.

Kodus aga kõlasid süüdistused „teis- te” algatuste ülevõtmises – nagu saaks vabadusvõitlus olla kellegi monopol (Hint 1990, 103). Pagulasajakirjanik Parmingu sedastusest, „et kõige osava- malt haaras MRP võimalusest kinni Rahvarinne”, ei puudu irooniline noot, ka siis, kui järgneb tõdemus, et „Balti kett 1989. aastal äratas enneolematut tähelepanu Lääne massiteabes” (Par- ming 1998, 606). Osav „kinniharami- ne” oli läbimõeldud ja mastaapne poliiti- ka, mis mõjutas otsustavalt Balti riikide vabadusvõitlust. Kuid isegi esimese võiduni – Balti tee teokssaamiseni – oli veel pikk tee käia.

Järgmine foorum, mille häält maailm mitte ainult kuulis, vaid mille otsused olid võtmete mõttes määrava tähtsusega (lausa kuldvõtme staatuses) oli rahva- saadikute kongress, mille töö pidi alga- ma 1989. aasta kevadel. Rahvarinde juhid võtsid äärmiselt tõsiselt Lennart Meri tuntud maksimi: „Kes tahab jal- palli mängida, peab ka palli puutama.” Ribbentropi-Molotovi pakki avalikustami-

se vapralt algatanud mustvalge maail- mapildiga jõud mängisid end aga nurka. ERSP üleskutse boikoteerida NSV Liidu kõrgeimate võimuorganite valimisi oleks õnnestumisel võinud jätta kogu Eesti poliitilisse isolatsiooni. Mingit MRP ko- misjoni poleks iialgi loodud, halvimal ju- hul oleksid Eestit esindanud Kogan, Jarovoi jt. Nüüd halvast isolatsioon ERSP jõu.

Baltimaade rahvarinnete suur edu rahvasaadikute kongressi valimisel või- maldas Moskvas koostöös Venemaa antistalinistidega tuua MRP arutamise kongressi päevakorda. Juba 1988. aastal MRP hukkamõistmisse kaasatud Venemaa demokraatide – Jakovlevil, Afanasjevil jt oli stalinismisoost välja rabelemine rahvusliku uhkuse asi – abil moodustati nn MRP komisjon, mille aseesimeheks valiti Edgar Savisaar (Lindpere 1991, 9). Aseesimehe posit- sioon andis vahetu juurdepääsu NSV Liidu kõrgeimale juhtkonnale. Provintsi- poliitika asemel oli partneriks NLKP tippjuhtkond ja ainuüksi impeeriumis oli meie auditorium 200 miljonit inimest!

Kuid 1989. aasta sügiseks oli hukka- mõist farsiks muutumas. Moskva aja- lehed avaldasid kirjatükke tõestamaks, et mingeid salaprotokolle pole ja Balti riikide anastamisega seos puudub. Pravdas avaldatud artiklist kumasid läbi Moskvas liikunud mõtted, et enne 23. augustit tuleb „midagi tõsist ette võtta”, näiteks kehtestada erakorraline seis- kord (Lindpere 1991, 9). Osa Läänest oli Gorbatšov veennud, et küsimus on vaid üksikute dissidentide käras. Kuidas veenda Läänt vastupidises? Kuidas sur- vestada Moskvat? Neile küsimustele lisandus veel tõsine vajadus konsoli- deerida Baltimaad – olukorras, kus Moskvas nõuti juba väga tõsiselt nat- sionalistide korralekutsumist. Ainus, mis võis meie n-ö kauplemisjõudu suurenda- da, oli tõsta hinda, mida Moskva oleks pidanud maksma jõu kasutamise eest maailma avalikkuse silmis – selle avalikkuse silmis, mis oli juba ülimalt rahul, et ei pidanud Moskva suunalt äh- vardusi kuulma.

Idee sünd ja taust

Balti vabadusete, mis on ajalukku läi- nud Balti ketina, oli sama aasta keva- del toimunud Baltimaade rahvarinnete

suurkogunemise viil. Palavikuliselt otsiti viise, kuidas kindlustada meie riikide iseseisvuse taastamist rahva tahte ja maailma toetusega.

Esialgu kandis kavandatud suurüritus „Balti tee” nime. Selle koodnime sünni taustaks oli suuresti Mati Hindi ettekanne „Balti tee” rahvarinnete suurkogunemisel, kus ta deklareeris, et Balti rahvad ei tagane õigusest taastada iseseisvus. „Balti tee vabadusele” keskne motiiv oli, et edu võime saavutada vaid rahumeelse võitlusega Balti riikide ühisrindes, mis viib meid tagasi Euroopasse (Hint 1989).

Praeguseks pretendeerib Balti kett kohale maailma kultuuripärandi varamus. Suurtel tegudel on palju vadereid – nii ka Balti ketil. Balti rahvarinnete ühisürituse idee algupäras ollakse üsna üksmeelsed. 1989. aasta augustis tegin Eesti kultuurifondile, kus oli tekkinud kava selle geniaalseks ideeks nimetatud võimalikku autorit kõrgelt tunnustada, järelepärimisi asjaosaliste juures, et rahvarinde volikogus, mis andsid selge vastuse. Kuid minu kirjalikku õiendit, mida olin valmis autasustamistootlusele lisama, kogutud teabe suulise vahendamise järel enam ei vajatud. Huvi kaotuse põhjus oli ühemõtteline. Samad allikad kinnitavad aga ka praegu tollal kogutud teavet.

Rahvarinde eestseisuse liikme ja ühe organiseerija Kostel Gerndorfi meelest oli MRP 50. aastapäeva tähistamine inimketiga Savisaare idee (Gerndorf 1996, 91). Balti keti korraldamise kaasa teinud kaaseestseisuslane Lembit Koik sedastab nüüdki, et algatus pärines Savisaarelt. „Kui Edgar Savisaar ja Marju Lauristin enne jaanipäeva Moskvast tagasi jõudsid, hakkasime üha tihedamini arutama, kuidas ühiselt lätlaste ja leedulastega seda kurikuulsat ümmargust aastapäeva tähistada. Ja kord ühel õhtusel koosistumisel Savisaar selle inimketi moodustamise mõttega välja tuligi”. „Ei, ei, see on hullumeelsus, kes selle rahva suudab kokku tuua,” kõlanud naishääl. Valk ja Gerndorf jäid siiski optimistideks (Koik 2004, 62). „Savisaar surus oma tahtmise siiski läbi ning algas palavikuline organiseerimistö” (Laar jt 1996, 581).

Teiste Balti rahvarinnete esindajatega võeti teema üles, aga selgema kuju võt-

tis idee 15. juulil Pärnus Balti nõukogu esimesel istungil. Aega oli vaid veidi rohkem kui kuu. Organiseerimisstaapi asus juhutama rahvarinde turvajuht Andrus Öövel, kel jätkus tegemist 20 tunniks ööpäevas. Edu saavutamiseks pidi ülesanded jaotama väga täpselt. Tema meeskond koostas kogu trassist Läti piirini üksikasjaliku legendi, milles olid üles tähendatud iga üksik teeäärne maja ja suur puu. Selle põhjal valmis töökava. Rahvarinde aktiviste, kes tohtu organiseerimistö ära tegid, leiame nimekirjades aga kümneid ja sadu (Koik 2004, 62–63; Tõnisson 2008).

Rahvas otsustas

Rahvaalgatuse korras inimketi kokku saamine oli „hullumeelne idee” (nagu seda korduvalt märgiti) isegi siis, kui loodeti umbes 140 000 inimese kaasalöömisele. Mitte asjata ei kandnud Rahvarinde üleskutse pealkirja „Eestimaa Rahvarinde tugirühmadele ja piirkondlikele keskustele, konsultatiivnõukogusse ühinenud seltsidele, liikumistele ja organisatsioonidele, kõigile edumeelseile inimestele”. Eestvedajad mõistsid suurepäraselt, et kogu rahva kaasalöömiseta pole edu võimalik. Lõpuks kogunes meid mitu korda enam. See oli vabadust ihkav rahvas, kes Balti keti teoks tegi. Kuid 350 000 – 400 000 inimese täpne paigutamine katkematu inimketina oludes, kus eraautosid oli 15 korda vähem ja mobiilside tundmatu? Algusest peale ja ettevalmistustöödegi ajal oli tulemus kahtlejal. Eestvedamise raskus langes Eestimaa Rahvarindele. Selle staabis ettevõtmise eest vastutanud Andrus Öövel kurtud, et „lätlased ja leedulased olevat õige kõhkleval seisukohal ja ootavat meie otsust” (Velliste 1996, 329).

Mitmeti pidurdas Balti keti idee mõjulepääsu seegi, et 15. juuli, kui rahvarinded korraldamise otsuse langetasid, oli sügavaim puhkuste aeg. August tõi kaasa rahvavolikogu töö kõige madalama seisuga. Heinz Valk on meenutanud: „Seevastu eestseisus pani maksimum auru peale, sest plaanitav Balti kett ei tahtnud käima minna. Veel nädal enne tähtaega olid piirkondlikud eestseisused veendunud asja läbikukkumises” (Valk 1990, 31). See mulje võis aga tõsi olla vaid osaliselt (Tõnisson 2008). Pikalt

kõhklesid ka Läti ja Leedu juhid. Marju Lauristin on meenutanud, et nädal enne keti toimumist helistati Leedu rahvarindest ja avaldati kartust, et üritus ei tule välja ja on veel aega asendada see millegi muuga. „Optimistid olid Edgar Savisaar ja Andrus Öövel” (Valk 1990, 31). Kostel Gerndorf: „Mäletan, kuidas Savisaar rääkis telefoni teel Landsbergisega ja veenis teda veerand tund või rohkemgi, et saame ettevõtmisega hakkama. See oli otsustamise viimane moment, kus tuli öelda „ei” või „jaa”. Teeme või ei tee. Otsustamisega ei saanud enam veinutada, sest siis ei oleks enam jõudnud teha” (Gerndorf 1996, 92–03). Kokkuvõttes olid leedulased siiski tublid, neil oli visiooni, ürituse mastaap vastas nende uhkusele.

Kordumatu üksmeele aeg

Nii on neid päevi iseloomustanud akadeemik Uno Mereste. Tõepoolest, 23. augustil õnnestus ühe mütsi alla saada pea kõik poliitilised jõud. Balti keti kava hakati innukalt tutvustama raadios, ajalehtedes ja televisioonis. Muinsuskaitse seltsi rolli on rõhutanud Trivimi Velliste. „Augustis helistas mulle Rahvarinde massiürituste juht Andrus Öövel. Ta ütles, et 23. kuupäev läheneb suure kiirusega, aga Balti keti ettevalmistused on tegemata. Et Savisaar on juba mitu nädalat Eestist ära. Ja et Riias-Vilniusest helistatakse, küsitakse, „mis nüüd saab”. Tajusin, et asi on tõesti täbar, et millise ajaloolise võimaluse me käest laseme, kui nüüd alla anname.” Edasi arenes rahvarinde ja muinsuskaitse seltsi koostöö üsna ladusalt, seda enam, et nende liikmeskonnad üsna suures osas kattusid. „Otsus langes ja ettevalmistused läksid käima. Paraku on senises historiograafias sündmust kirjeldatud pelgalt rahvarinde ettevõtmisena. Tõepoolest, rahvarinde õlule langes valdav osa ettevõtmisest, kuid mõnes maakonnas oli ka Muinsuskaitse seltsi roll suur” (Velliste 1996, 129).

Balti rahvaste ühisponnistusest jäi paraku kõrvale ERSP. Vahetult enne Balti ketti toimunud ERSP 2. suurkogu üheski dokumendis Balti kett ei peegeldu. ERSP üritusena korraldati 3. Hirvepargi kogunemine. Siiski on Vahtril selles õigus, et ERSP võis uhkust tunda. Hirvepark, mille korraldanud oli vaid kaks

aastat tagasi kõige rängema sõimuga üle valatud, „oli lõplikult ja pöördumatult õigeks mõistetud. Ajakirjanduses võis täheldada üksikuid süümepiina ilminguid alles kahe aasta eest MRP-AEG-le lausunud ränkade sõnade eest” (Vahtre 1996, 61). ERSP-ga solidariseerus ka segadusse viidud pagulusladvik – oli ju Rahvarinnet seal tutvustatud Moskva käsilastena. Rootsis ilmuv Teataja avaldas 2. septembri esimesel leheküljel kirjutise „Balti tee – tee omariiklusele ja Euroopasse”, kuid seejuures polnud vihjetki peakorraldajast – Rahvarindest, oli Mati Hint südamepõhjani solvunud (Hint 1990, 103). Kodused vastasseisud olid jätnud püsiva jälje ka piiri taga.

Ka EKP kui organisatsioon jäi kõrvalt-vaatajaks, samuti Balti assamblee, kusetest hoolimata. Rahvuslikul pinnal lõhestunud EKP-l ei olnud enam liikumisruumi. Kohati, eriti rajoonides, näiteks Viljandis Jaak Allik, toetasid isegi EKP sekretärid rahva algatust (Koik 2004, 65). Uno Mereste järeldas Balti keti põhjal, et EKP distsipliini selgroog oli murtud. Mitme demonstrandi „senist komparteilist orienteeritust arvestades oleks olnuks ootuspärasem, et nad oleksid hoidnud kõrvale”. „Aga seal kettis nad nüüd seisid, olid tulnud juba varakult ja kohad sisse võtnud, kõigil oma-moodi kindla otsuse teinud inimeste ilme näol” (Mereste 2004, 616). Rajoonikeskustes olid endale olulise rolli leidnud töörahva saadikute nõukogude esimehed. Et 23. august oli kolmapäev, st tööpäev, viisid kohalikud nõukogud tööpäeva üle laupäevale, et rahvas jõuaks kella 19-ks ketti. Keskne roll selles, et rahvas sobivaile teelõikudele jõuaks, oli ettevõtete direktoritel ning kolhooside/sovhooside juhtidel, keda hiljem „tänutäheks” punaparuneiks hüüdma hakati. Nende käsutada olid ju ressursid: bussid ja hooned. Linnade ja ettevõtete saalid, kolhoosiklubid olid avatud kettist tulnute kostitamiseks. Kohati olid ka pidulauad kaetud ettevõtete kulul.

Kuigi igal kümnendal kilomeetril püüdis korda hoida Rahvarinde turvamees, olid radiofitseeritud autod vaid miilitsal ja kõik toimis! Tollase siseministri Tivariga Rahvarinde staabis marsruuti kooskõlastanud Lembit Koik tões: siseministerium oli rahvale lojaalne!

Ärgake, Baltimaad!

Balti keti puhuks kirjutatud laulu „Bunda jau Baltija” / „Atmostas Baltija” / „Ärgake, Baltimaad” refrään rõhutas kolme Balti õe saatusühtsust (eestikeelse teksti esitas Tarmo Pihlap). Kuid kutse oli vaid sümboolne. Baltimaad olid juba ärganud. Tallinnast Toompealt kell 19 liikuma läinud märgusõna „Vabadus” oli juba ammu saanud Balti rahvaste ühispalveks, mis liitis nüüd kokku ligi kaks miljonit inimest. Vabadusnõudest oli saanud süüdistus vägivallale Idas ja unustamisele Läänes, mida väga hästi mõisteti nii siin kui ka seal.

23. augusti õhtul oli Balti rahvaste meeleavaldus kõigis olulistes TV-kanaleis esimene uudis. Paljude Lääne inimeste, sh poliitikute teadvuses oli Balti kett pöördupunkt. Ühes sõjas, propagandasõjas, saavutasid Baltimaad seekord võidu. Ka Moskvast, vähemalt Gorbatsõvi ringkondades, mõisteti, et Baltimaad on probleem. Kuid ikka reageeriti tavapäraselt – jõupositsioonilt. Paar päeva hiljem avaldas NLKP KK erakordselt teravas toonis otsuse „Olukorrast Balti vabariikides”. Baltimaade rahvarindeid süüdistati Nõukogude Liidu lagundamises, Balti kett tunnistati natsionalistlikuks hüsteeriaks. Demaršis ähvardati, et provokatsioon seab kahtluse alla „nende rahvaste eluvõime”: „Inimesed peavad teadma, millise kuristiku poole tõukavad neid natsionalistlikud liidrid. Kui neil õnnestuks oma eesmärk saavutada, võiksid tagajärjed olla katastroofilised. Nende eluvõimelisus ise võiks sattuda küsimärgi alla.” See oli Moskva jõhkraim ähvardus pärast Stalinit. Moskva tunnistas 24. detsembril 1989 MRP salaprotokollid kuritegelikeks ja 1991 tunnistati Baltimaade iseseisvust. Ilma 1989. aasta suve murrangu-teta poleks seda saavutatud.

Kirjandus

Gerndorf, K. (1996) [Intervjuu] *Teine Eesti. Eeslava. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991*. Intervjuud, kõned, artiklid. Koost Laar, M., Ott, U., Endre, S. Tallinn: SE & JS, 83–98.

Hint, M. (1989) Balti tee. Baltijas cels. Pabaltijo kelias. Baltijskij put'. Tallinn: Valgus.

Hint, M. (1990) Rahvarinde massi-aktsioonid. *Vabaduse ja demokraatia teel. Kaks aastat Eestimaa Rahvarinnet*. Toim Arjakas, K. Tallinn, 1990, 99–103.

Ilves, T. (1999) Paljud tahtsid, et balltasi piirava okstraat jääks püsima. *Luup* 22.

Koik, L. (2004) Balti kett. Tallinn: Entsüklopeediakirjastus.

Mereste, U. (2004) Toimunust ja kaasaelatust 2. Tallinn: SE & JS.

MRP. Raske ülestunnistus [Dokumendid, kõned, artiklid]. (1993) Koost Lindpere, H. Tallinn: Olion.

Parming, T. (1998) MRP-AEG oma ajas ja ruumis. *MRP-AEG Infobulletään 1987–1988*. Koost Niitsoo, V., Päraste, E. Tallinn: SE & JS, 603–608.

Taagepera, R. (1990) Läbimurdest Läänerindel. *Eesti Ekspress*, 9. veebruar.

Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991. (1996) Koost Laar, M., Ott, U. ja Endre, S. Tallinn: SE & JS.

Tõnisson, T. (2008) Ükskord me võidame... Tagasituleku tee raske algus. Ajakirjaniku märkmeid taasiseseisvumise algusest. Nädaline.

Vahtre, L. (1996) Vabanemine: Eesti 1987–1992. Tallinn: IM MeeDIA.

Valk, H. (1990) ERR Eestseisuse ja rahvavolikogu töö. *Vabaduse ja demokraatia teel. Kaks aastat Eestimaa Rahvarinnet*. Toim Arjakas, K. Tallinn, 99–103.

Velliste, T. [Intervjuu] (1996) *Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991*. Koost Laar, M., Ott, U., Endre, S. Tallinn: SE & JS, 311–336.